

Гайдаєнко І.В.

Функціональні вияви синонімів у поетичних творах Марії Матіос

Матеріал за 9-а міжнародна практична конференція, «Динаміката на сьвременната наука» -2013. Том 8. Филологічни науки. Политика. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД – 2013. – 96с. –С. 12-18

Творчість Марії Матіос є цікавим явищем як з погляду змісту чи поетичної форми, так і з погляду мови. Однак поетична творчість М. Матіос ще не є достатньо вивченою з погляду функціонування в її творах мовних одиниць лексико-стилістичного та семантичного характеру.

Поетична мова Марії Матіос дуже багата лексичними і стилістичними засобами її відтворення. Дослідження лексико-стилістичних явищ у творах письменниці має важливе значення для розвитку поетичного стилю й української літературної мови взагалі. Воно допомагає глибше зрозуміти стилістичні можливості української мови. Багатство мовних засобів і стильових прийомів у поетичній тканині творів митця не дозволяє охопити їх у цілому. Тому робота присвячена одному з аспектів поетичного мовлення цієї письменниці – вивченню окремих лексичних одиниць (синонімів).

Більшість досліджень доробку М. Матіос присвячено літературознавчому аспекту прозових творів письменниці. Наприклад, Ігор Грабович опублікував статтю «Марія Матіос: Від «Білого птаха...» до «Солодкої Дарусі» [4], Уляна Глібчук – рецензію «Література – не фабрика, а тонка ручна робота» [2], окрім того, її творчий доробок досліджували Ірина Чеботнікова, Ольга Блик [1]. Поезія ж є практично не дослідженою.

Актуальність теми статті визначається тим, що воно є одним із перших в українському мовознавстві, котре висвітлює особливості лексики поезії Марії Матіос, зокрема синонімічного рівня, у межах функціонального підходу, що дозволяє виявити важливі особливості синонімічної мікросистеми.

Об'єктом дослідження є мовні засоби, що функціонують у мовній системі поезії та прози Марії Матіос.

Предметом цього дослідження є семантико-стилістичні особливості функціонування синонімів у поетичних творах письменниці.

Мета роботи – виявити специфіку функціонування синонімів у поетичному мовленні М. Матіос та подати лінгвостилістичний опис досліджуваних мовних одиниць у контекстах, що є однією з суттєвих ознак ідіостилю письменниці.

Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань: виділити типи синонімів, що функціонують та з'ясувати їх основні семантико-стилістичні функції в поетичному мовленні Марії Матіос.

Однією з характерних ознак поезій М. Матіос є висока частотність уживання синонімів, що як один із найважливіших лінгвостилістичних засобів творення образності, точності мовлення розглядаються у мовознавстві, у поезиці віддавна.

Енциклопедія «Українська мова» визначає *синоніми* як слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні значення з можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та сполучуваності [9, с. 585].

Серед основних критеріїв виділення синонімів як окремого лексико-семантичного класу дослідники називають *спільність поняття у словах*, що різняться відтінками значень, *взаємозамінюваність*, *близькість* або *тотожність* лексичного значення [8, с. 178].

Синоніми утворюють синонімічні ряди, кожен з яких починається домінантою – словом із найзагальнішим лексичним значенням. Зазвичай домінанта стилістично нейтральна [8, с. 180].

Синонімія, на думку П. Дудика, – одне із найпотужніших джерел мовної і мовленнєвої образності. Стилістичне використання синонімів дозволяє

висловлюватись одночасно і точно, і по-художньому, в багатьох випадках надає висловлюваному певного емоційного навантаження, є показником широких художньо-творчих, отже, і стилістичних можливостей мови [3.с. 169].

Спонуканий постійною потребою емоційного вираження думки, письменник не задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова; він намагається поєднати її з функцією суб'єктивно-оцінною, і тому до денотативного змісту стилістично нейтральної лексеми додається конотативний зміст.

О. Пономарів акцентує увагу на таких особливостях функціонування синонімів: у публіцистичному та художньому стилях вони використовуються для урізноманітнення викладу, для уникнення монотонності, повторів [7, с. 62]. Однак, у деяких випадках повтори того самого слова служать для посилення позиції автора та емоційного впливу на читача [8, с. 181].

Кожен компонент синонімічного ряду, маючи більші чи менші семантико-стилістичні відмінності, дозволяє повніше відтворити картину зображуваного, відбити суть явища чи поняття. Ряд синонімів, особливо контекстуальних, сприяє відтворенню найтонших почувань, станів героя чи автора художнього твору. Значний стилістичний ефект досягається розщепленням загального поняття на синоніми-складники. Це сприяє більшій переконливості викладу. Крім того, у художньо-белетристичному стилі на першому плані естетично-зображальна функція. Вона посилюється під час використання синонімів на антонімічному тлі [7, с. 62].

Таким чином, синонімія – потужне джерело мовної та мовленнєвої образності. Використання таких лексем надає висловлюванню точності, виразності, емоційності й образності.

У творах Марії Матіос представлено різні види синонімів, якими послуговується поетеса, створюючи свої шедевральні твори сучасної літератури, ми розглянемо стилістичні, семантичні та абсолютні синоніми, що створюють смисловий каркас тексту та яскраво відтворюють мовну картину світу митця.

Стилістичні синоніми становлять ширший пласт поезії письменниці, адже вона часто поєднувала між собою слова та вирази різні за експресивним забарвленням, але спільні за значенням.

Наприклад, у поезії «Триєдина перспектива» лейтмотивом є самотність, тому в ній і вжито такі синоніми, як *сама, одна* та фразеологізм *як палець* із тим самим значенням. Наприклад:

*Ти зимуватимеш сама,
І далі житимеш – як палець.
Тебе крутитиме аркан –
На витривалість сольний танець [5, с.8].*

Багато уваги поетеса зосередила на лексемі *плакати*, автор поглиблює смислові вияви змісту вірша словами і фразеологізмами *ридма ридає, голосять, схлипуватимеш, сіль солена потече з очей, сльоза на лиці сколихнеться, скімлить, заплачу, а також запалало ридання заревом: У хмари голосять, як би в мікрофон:*

*Ридай, зализувачко ран
Відредагованої драми [5, с. 8];
Захитається дощ
Чи сльоза на лиці сколихнеться [5, с. 28];
І сіль солена потече з очей,
І скам'яніє каменем.
І все,
Як повінь через гаті, понесе[5,с.29];
Ти схлипуватимеш, як дощ у річці [5, с. 28].*

Поетеса часто засуджує лицемірство, вживаючи, наприклад, слова-синоніми *шкіриться* та *зубоскальство*, що мають завжди негативне значення й виконують стилістичну функцію конкретизації:

*Бо твій аркан не стане вальсом,
Хоч не жіночий то є хист.
Назвуть зухвальство – зубоскальством,*

І навздогін приліплять свист [5, с. 9];

І поза хмарами живеш.

А Пан питає серед ночі: –

А ще май будеш? Ще май' меш?!

І тихо шкiриться у очі [5, с. 18].

Тему смерті відтворюють і стилістичні синоніми, і семантичні. Наприклад, лексему *помирати* поетеса представляє такими синонімами, як *не живу, верхи смерек нас винесуть туди, де душі уберуться в білі льолі, і здиміють, сплисти кров'ю*. Подібне значення відбито у таких словосполученнях: *у серце встромлять ніж, четвертують, підпалюють негодних, на шию петля накидається, лінчувати*. Значення їх відмінне, у другому випадку авторка має на увазі покарання або несподіваний підступний учинок. У цих виразах М. Матіос використовує евфемізми (слова чи вислови, що вживають замість слів із грубим чи неприємним змістом, завуальовують зміст сказаного: *брехати – говорити неправду, вигадувати, фантазувати [6, с. 151]* з метою не лише пом'якшити зміст сказаного, а й увиразнити, а то й навпаки, посилити його значення:

Ми схилимось до сивої води.

Ми поцілуємося перед сонцем волі.

Й верхи смерек нас винесуть туди,

Де душі уберуться в білі льолі

І здиміють... [5, с. 49];

Що я умерла і воскресла

Із покаяннями і без [5, с. 94].

Поетеса послуговується такими синоніми, як *неходжена (душа)* та *дикий* у значенні незвіданого, незнаного, що створюють особливу образність творів, яскраво описують красу природи й людських почуттів:

Там дикий край.

Там час – небесний шлюб.

Там крила виростають за плечима.

*І дивиться безстрашний перелюб
Твоїми дивовижними очима [5, с. 120];
Слова твої – немов по цілині
По цій душі неходженій літають.
Що я до тебе, ти до мене маєш
Ніхто в цьому світі не зрече мені [5, с. 123].*

Анафора *там* допомагає створити враження віддаленості від реальності, замисленості.

У вірші «Злодійство» М. Матіос використовує фразеологічний вираз *І оловом у горлі слово*, що є синонімічним до виразу *заціпить уста* з поезії «Остання самота». В обох випадках авторка використовує їх у значенні нездатності, безнадії в оточенні самоти і болю, проте в них присутня певна семантична відмінність:

*Захитається дощ
Чи сльоза на лиці сколихнеться –
І чумна самота
Від безсилля заціпить уста.
...І радості украденої жах
Великим болем стане у очах.
А перед ним, а перед ним – лиш дим [5, с. 28];
В душі стовпом підніметься їдким
І туго здушить: скинешся раптово,
І оловом застигне в горлі слово [5, с. 29].*

Подібні зі стилістичного боку, однак такі, що мають відмінність у семантиці, є вирази *ні голосу* та *без жодного слівця*. У першому випадку авторка має на увазі відсутність прихистку, допомоги, а у другому – байдужість:

*...І сплакана – немовби за вмерлим –
Ти схлипуватимеш, як дощ у річці.
І скоротаєш ніч із кимсь чужим.*

Без жодного слівця.

Хіба при свічці [5, с. 38];

Ні голосу.

Ні кошари –

Лиш вовчі жахкі вогні [5, с. 30].

Наведені в уривках синоніми конкретизують зміст поезії, відтворюють психологічний стан героїні.

У поезії «За гуцульськими мотивами» яскраво представлено ряд стилістичних синонімів, за допомогою яких письменниця наводить чіткі паралелі деяких загальномовних і діалектних слів (з її батьківщини – Гуцульщини), що виражають мовну картину світу українця:

*... то трохи **страшно***

(по-гуцульськи – «пудно»):

жаги чи смерти незбагнений свист..

*І трохи **жаль***

(а по-гуцульськи – «банно»),

Що є, як є [5, с. 33].

Отже, стилістичні синоніми є досить продуктивними мовно-виражальними засобами, які авторка використовує не лише з метою увиразнення, створення образності поезій, а й відтворення власної та національної мовної картини світу.

Семантичні синоніми представлено у творах письменниці менше, ніж, наприклад, стилістичні, однак вони, безумовно, збагачують її поетичну мову, виступаючи стилістично нейтральними словами, що відрізняються додатковими відтінками в лексичному значенні. Наприклад, у поезії «Автопортрет без інтер'єру» такими виступають слова *болі* та *кривди*, позначаючи тотожні образи, що постійно гнітять душу:

Гіркі мої сльози.

І ночі пісні.

*Лиш **кривди** і **болі** присутні.*

Дивіться у очі ласкаві мені -

не смійтесь:

це – й ваше майбутнє [5, с.32].

В одній поезії вживаються різні за стилістичним значенням синоніми, що увиразнюють, конкретизують образ кохання.

Марія Матіос часто звертається до образу жінки. Письменниця прагне визначити її роль і право у суспільстві, як можна яскравіше відтворити образ жінки, возвеличити його. З цією метою митець послуговується словами одного значення, але різних мов (*Маріє – donno, doatno, fetea, жінко, пані*):

*Неповернута **примадонно**,*

*Явна квітко, таємна зірко... **О, Маріє!***

Маріє – donno!

Donno?

doatno,

fetea,

***жінко...** [5, с. 78].*

Для цього вона аналогічно апелює й до чоловіка, уводячи до тексту синонімічні лексеми *доне doatnile чоловіче* :

Ми любились і далі будемо,

***Доне... doatnile... чоловіче...** [5, с.8]*

Окрім того, ці звертання виступають і засобами звукового увиразнення поезії.

М. Матіос багато уваги приділяє й зоровим образам, оформленим синонімами: *смарагдова трава, зелене*:

*І дуже ще **смарагдова трава**.*

*І молоді ще **горіхові очі**.*

Або ж

В зеленому

*– **Із листя і трави? Де друзі кинуті і ближні вороги –***

Лиш афини і малинові губи.

***Я гарна у рожевім платті?** [5, 119].*

Задля увиразнення художньої мови авторка наповнює поезії синонімами, що своїм значенням доповнюють, поширюють значення висловленого. Наприклад, адресата свого ліричного героя вона називає *жонглером, циркачем*, аби відтворити штучність життя й обставин. Мужність у життєвих обставинах авторка зображує, використовуючи й назву *сапер*:

*А ти у нім – жонглер,
Циркач, сапер і... хто ще?
У трагіка - сто лиць.
У кожного – сто доль [5, с.100].*

У вірші «Із днів материнства», присвяченій Назарієві Губчуку, поетеса послуговується синонімами *Вітчизна і Край* для позначення найближчих і найрідніших людині понять:

*Я – теж Вітчизна,
Терен твій
і Край.
І ти відважний,
як моя Вітчизна [5, с. 10].*

Однакове семантико-стилістичне навантаження несуть і синоніми *бредуть (душі) та поплететься (душа)*, вони означають безцільне, пусте блукання:

*...чистюська колись,
А тепер – як остання блудниця –
Поплететься душа
Ні за ким й ні до кого крізь ніч [5, с. 28];
Як віці по мокрій нашій
В туманній сирій імлі, Душі дві голодні нашій
Бредуть... [5, с. 30].*

Отже, М. Матіос активно використовує семантичні синоніми у своїй поезії, увиразнюючи таким чином образи, відтворюючи людські почуття й відтворюючи психічний стан персонажів. Проте цей вид становить

нечисленний шар синонімії письменниці.

У поетичних творах Марії Матіос нами було виявлено велику кількість абсолютних синонімів, що допомагають увиразнити поетичне мовлення, провести чіткі аналогії. Наприклад, у поезії «Остання самота» авторка послуговується синонімами з метою конкретизації та увиразнення образу:

Пташатко і пташеня:

... А пташатко чудне

Облітало колись чийсь лиця,

А тремтке пташеня

Припадало до сяючих віч [5.,с. 28].

Автор використовує лексеми ***Петрівка*** і ***Петра*** в поезії «Купається жінка в Петрівку», що становлять одне й те ж поняття, означаючи свято, письменниця наводить фольклорний епіграф до поезії «Не завжди в середу Петра»:

Купається жінка в Петрівку.

Вже й Петра.

І вже середа.

І, як непідробна горілка,

Хмелить її темна вода [5, с. 37].

У поезії «Остання самота» слова *захитається* і *сколихнеться* мають тотожне значення, функціонують для зіставлення понять *дощ* і *сльози*, створюють яскраві метафоричні образи:

Захитається дощ

Чи сльоза на лиці сколихнеться –

І чумна самота

Від безсилля заціпить уста [5, с.28].

Абсолютними вважаємо синоніми *втягнув жили та кров випив*. Обидва вирази вжито з ідентичним значенням: використати, жорстоко познуватися. Окрім того, вони мають однакове стилістичне забарвлення: виступають стійкими фразеологічними виразами, що виражають негативне ставлення

автора до ліричного співрозмовника, створюють експресію мовлення:

Витягнув жили, немов батоги.

Кров випив, як воду, з мене.

Як тобі статус оцей? – Вороги!!!

Жар цей докіль черлений? [5, с.90]

Отже, поезія та проза Марії Матіос наповнена синонімами різних видів, що свідчить про багатство поетичного слова письменниці. У її поезіях функціонують синоніми різні за стилем та семантикою. У тексті поезій також виявлено фразеологічні звороти, діалектні вислови, вжиті разом зі словами літературної української мови, а також евфемізми, що створюють особливі конотації. Письменниця з їх допомогою конкретизує, увиразнює образи, характеризує персонажі та їх учинки, стосунки; вони також є виразниками індивідуального стилю М. Матіос.

Література:

1. Деркач М. П. Короткий словник синонімів української мови./ М. П. Деркач – К.: Рад. школа, 1960. – 209 с.
2. Дослідження з лексикології та лексикографії. – К.: Наук. думка, 1965. – 270 с.
3. Дудик П. С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник / П. С. Дудик – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
4. Дятчук В.В., Пустовіт Л. О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови./ В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт – К.: Наук. думка, 1983.– 156 с.
5. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння/ М. Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 297с.
6. Муромцева О. Г. Стилїстична диференціація лексики української літературної мови / О. Г. Муромцева//Українська мова і література в школі. – 1978. – № 12. – С. 32–39.
7. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови:Підручник / О. Д. Пономарів – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
8. Стилїстика и литературное редактирование: учебник / под ред. В. Максимова. – М.: Гардарики, 2007. – 653 с.
9. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.